

АНОТАЦІЯ

Кузьмін Т.Л. Удосконалення земельних відносин в сільськогосподарських підприємствах. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 05 – “Соціальні та поведінкові науки” за спеціальністю 051 “Економіка”. – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, 2023.

У дисертаційній роботі розкрито теоретичні та методичні основи функціонування і розвитку земельних відносин в сільськогосподарських підприємствах. Досліджено сутність земельних відносин через історичний аспект. Виокремлено основні фактори впливу на розвиток земельних відносин, до яких належать: економічні (розмір земельної ділянки, конкурентне середовище, географічне розташування, рівень розвитку кон’юнктури ринку), екологічні (рівень забруднення земельних об’єктів, екологічний клімат, тип земельної ділянки, елементний склад ґрунту), правові (цільове призначення земель, оподаткування суб’єктів земельних відносин, категорія земельних ділянок, законодавчий процес земельного права) та соціальні (рівень соціального забезпечення, величина доходів населення, сезонний характер виробництва, демографічна ситуація держави).

Систематизовано категорійний апарат “земельні відосини”, і запропоновано визначати земельні відносини як відносини, що виникають у процесі господарської діяльності під час володіння, користування, охорони та раціонального використання земель в ролі засобу праці, виробничого ресурсу та просторових дислокації виробничих приміщень між державою, громадянами та іншими суб’єктами господарювання на різних правових рівнях (загальнодержавному, галузевому, регіональному, локальному та внутрішньогосподарському). Виявлено, що сам процес удосконалення земельних відносин становить сукупність заходів направлених на поліпшення наявного стану цих відносин через низку здійснених послідовних дій стосовно

створення ефективних рішень та способів з метою досягнення зростання рівня ефективності взаємодії між суб'єктами земельних відносин та покращення раціонального використання земель сільськогосподарського призначення та їх охорони.

За результатами дослідження визначено, що формування землевласника та землекористувача було і залишається одним із найважливіших завдань земельної реформи в Україні. З цією метою запропоновано механізм реалізації права власності в економічному обігу сільськогосподарських угідь, де основними операціями є купівля-продаж, міна, дарування, успадкування, емфітевзис, приватизація та оренда землі. Встановлено, що найпоширенішою формою використання сільськогосподарських угідь є оренда під якою слід розуміти форму договірною, строкового та платного права володіння та користування визначеною площею земельної ділянки, яке переходить від орендодавця орендарю з метою ведення ним господарської діяльності у порядку визначеному законом.

Досліджено вартість оренди землі у різних країнах та запропоновано включити до національного законодавства окремі положення, такі-як: розробити та сформулювати умови ефективного клімату для суб'єктів земельних відносин шляхом оформлення їм матеріальної допомоги; зменшення податкового тиску; формування компетентних організацій з метою контролю за раціональним землекористуванням; формування консультаційних служб на локальному рівні, основним завданням яких буде надання інформаційних послуг зацікавленим сторонам, які хочуть і пропонують оренду землі, консультування щодо справедливої вартості земельної ділянки тощо; проведення конкурсів на право оренди землі; створення маркетингових компаній з обслуговування ринку землі та оренди; навчання експертів із розробки рекомендацій стосовно величини орендної плати для ділянок із різними якісними характеристиками.

У дослідженні розкрито методологічні засади функціонування земельних відносин в сільськогосподарських підприємствах, а саме: забезпечення умов системності в розвитку земельних відносин сільськогосподарських

підприємств; стратегічне прогнозування функціонування земельних відносин сільськогосподарських підприємств; багатостороннє визначення сутності земельних відносин; цільове використання земель сільськогосподарського призначення; охорона та раціональне використання земель сільськогосподарського призначення; моніторинг земельних відносин; диверсифікація виробництва сільськогосподарської продукції та кооперація сільськогосподарських підприємств в залежності від розмірів та розташування земель; вплив інфраструктури ринку на функціонування земельних відносин сільськогосподарських підприємств; спрямування функціонування земельних відносин на соціально-економічний розвиток територіальних громад; ефективність використання земельних угідь сільськогосподарськими підприємствами.

У рамках дослідження обґрунтовано методологічний інструментарій функціонування земельних відносин. За допомогою застосування програмного продукту STELLA було проведено системний аналіз для прогнозування тенденцій розвитку показників сільськогосподарських підприємств. Результативним показником було обрано валову продукцію сільськогосподарських підприємств, а одним із факторів впливу розмір земельних ділянок. Доведено, що проведення прогнозу є важливим напрямком розвитку земельних відносин у сільськогосподарських підприємствах в сучасних конкурентних умовах.

За результати дослідження узагальнено інформацію про сучасний стан та тенденції розвитку земельних відносин у сільськогосподарських підприємствах, а також вивчено кількісні та якісні показники їх розвитку. Зазначено, що під час дослідження застосовувалися офіційні дані Державної служби статистики Івано-Франківської області та державної установи “Інститут охорони ґрунтів України”, а також інших джерел, які дали змогу ґрунтовно та всесторонньо проаналізувати трансформаційні процеси земельних відносин.

У дисертації на основі проаналізованих основних показників діяльності сільськогосподарських підприємств встановлено умови використання земель сільськогосподарськими підприємствами, а саме: цільове землевикористання

угідь сільськогосподарського призначення; збереження стану земель та їх властивостей; базові спостереження за використанням земель сільськогосподарського призначення; систематичні посіви; справедлива оцінка сільськогосподарських угідь. Визначено, що дотримання вище перелічених умов використання сільськогосподарських угідь підприємствами повинно базуватися на важливих аспектах їх захисту, таких-як: соціально-економічні (оптимальні заходи для відновлення земельно-грунтового покриву у поєднанні із господарсько-відновлювальними); екологічні (захист ґрунту від шкідливих впливів); адміністративні (державний та локальний контроль за добросовісним використанням земель); правові (відшкодування збитків, завданих власникам землі та землекористувачам та використання певних заходів за земельні протиправні дії).

На основі дослідження питання ефективного використання сільськогосподарських угідь встановлено, що проблемними питаннями виступають: нераціональне землекористання сільськогосподарських угідь та зменшення рівня родючості ґрунтів через неналежну реалізацію агротехнічних та охоронних заходів; зменшення питомої ваги сільськогосподарських угідь області у складі загального земельного фонду області і країни в цілому; зниження рівня виробництва валової сільськогосподарської продукції області; зниження рівня розвитку соціальної сфери сільської місцевості через скорочення кількості робочих місць та зниження мотивації праці працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві. До основних видів ефективності використання сільськогосподарських угідь сільськогосподарських підприємств віднесено технологічну, економічну, соціальну і екологічну.

Встановлено, що сучасні умови функціонування сільськогосподарських підприємств становлять складову земельних відносин. Аналізуючи аграрне землекористування Івано-Франківської області, виділено наступні особливості розвитку землекористування: особливості орендних відносин; особливості спричинені реформуванням земельних відносин; особливості кліматичних умов; особливості трансформації агроформувань; особливості зумовлені децентралізацією.

Під час проведення SWOT-аналізу визначено особливості функціонування земельних відносин. Здійснена оцінка сильних і слабких сторін, можливостей та загроз свідчить про те, що сільськогосподарські підприємства за допомогою можливостей зовнішнього середовища можуть підсилити слабкі сторони внутрішнього.

На підставі системного аналізу здійснено моделювання за допомогою програмного продукту STELLA. Здійснено прогноз виготовлення валової сільськогосподарської продукції підприємствами Івано-Франківської області до 2030 р. У дослідженні основними факторами, що впливають на зміну обсягів виробництва продукції визначено площу сільськогосподарських угідь підприємств, кількість сільськогосподарських підприємств, величина внесених мінеральних добрив на 1 га угідь, кількість працівників сільськогосподарських підприємств та умовне поголів'я тварин.

На основі проведеного аналізу запропоновано напрямки підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств, а саме: збереження родючості та інших особливостей ґрунтів; дотримання норм та технологій удобрення ґрунтів; ефективне використання матеріальних, технічних, фінансових та інших видів ресурсів; підвищення продуктивності праці працівників сільського господарства; використання у господарській діяльності засобів і результатів інформаційного забезпечення; здійснення наукового аналізу збутового ринку; залучення сучасних технологій та способів виробництва.

Визначено, що рівень інституційного забезпечення земельних відносин сільськогосподарських підприємств ще недостатньо розвинений. Тому для збалансованого землекористування виокремлено чотири основних інститути, які містять в собі набір певних блоків, а саме: традиційні (морально-етичний, соціально-організаційний, інформаційний), економічні (фінансовий, еколого-економічний, управлінсько-організаційний), ринкові (ринкова надбудова, ринкова інфраструктура), політичні (інноваційно-інвестиційний, нормативно-правовий, міжнародно-організаційний).

У роботі запропоновано економічний механізм удосконалення земельних відносин в сільськогосподарських підприємствах, який опирається на модель ринкового спрямування соціально-економічного устрою країни. Виділено чотири групи основних компонентів, які сприяють реалізації економічних інтересів суб'єктів цих відносин, а саме: інструменти, важелі регулювання, оцінка сільськогосподарських угідь, дорадництво. Визначено, що ефективне впровадження економічного механізму удосконалення земельних відносин в сільськогосподарських підприємствах дозволить забезпечити підприємства фінансово-кредитними ресурсами, поліпшити умови ведення сільськогосподарського виробництва, збільшити рентабельність діяльності, здійснити ефективний перерозподіл сільськогосподарських угідь, покращити інформаційне забезпечення, підвищити рівень розвитку сільських територій, уникнути домінуючі позицій на земельних ринках, сформувавши ефективного власника землі.

Ключові слова: земельні відносини, земля, землекористування, землі сільськогосподарського призначення, сільськогосподарські підприємства, ринковий обіг землі, економічний механізм, інституції.

SUMMARY

Kuzmin T.L. Improvement of land relations in agricultural enterprises. – Qualification scientific work on the rights of a manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 05 – “Social and Behavioral Sciences” in the specialty 051 – “Economics”. – Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, 2023.

The dissertation elucidated the theoretical and methodical foundations of the functioning and development of land relations in agricultural enterprises. The essence of land relations was studied through a historical perspective. The main factors influencing the development of land relations were singled out, including economic (land plot size, competitive environment, geographical location, market conditions), environmental (level of land pollution, climate, land plot type, soil composition),

legal (land use, taxation of land relation subjects, land plot category, current land legislation), and social ones (social security level, population income level, seasonality of production, demographic situation).

The categorical apparatus “land relations” was systematized, and relations arising in the process of economic activity and involving ownership, utilization, protection, and rational use of land as a means of labor, production resource, and spatial dislocation of production premises between the state, citizens, and other economic entities at different legal levels (national, sectoral, regional, local, and intra-economic) were proposed to be defined as land relations. The process of improving land relations itself was revealed to be a set of measures aimed at improving the existing state of these relations through a series of consecutive actions regarding the creation of effective solutions and methods to achieve an increase in the level of efficiency of interaction between the subjects of land relations and improve the rational use of agricultural land and its protection.

Based on the research results, it was determined that the formation of the landowner and land user still remains one of the most important tasks of land reform in Ukraine. For this purpose, a mechanism for implementing the right of ownership in the economic turnover of agricultural land was proposed, with land purchase/sale, land exchange, land gifting, land inheritance, emphyteusis, land privatization, and land lease as the main operations. A lease, a form of contractual, time-limited, fee-based right of ownership and use of a specified area of land, which is transferred from the lessor to the lessee for the purpose of conducting economic activities in accordance with the law, was found to be the most common form of agricultural land use.

The cost of land lease in different countries was studied, and the following provisions were proposed to be included in the national legislation: to develop and establish an enabling environment for subjects of land relations by providing them with financial assistance; to reduce tax burden; to establish competent organizations for monitoring the rational land use; to create local consulting services, the main task of which will be to provide information to interested parties involved in renting land, to offer consultations on the fair value of the land plot, etc.; to offer tenders for

granting the lease right; to create marketing companies to serve the land market and rental needs; to train experts on the development of recommendations regarding rental fees for plots with different quality characteristics.

The study revealed the methodological foundations of land relation functioning in agricultural enterprises, namely ensuring systematicity in the development of land relations in agricultural enterprises, strategic forecasting of land relation functioning in agricultural enterprises, multifaceted definition of the essence of land relations, targeted land use for agricultural purposes, protecting and rational using agricultural land, monitoring of land relations, agricultural diversification and cooperation among agricultural enterprises depending on the size and location of land, influence of market infrastructure on land relation functioning in agricultural enterprises, directing land relation functioning towards the socio-economic development of territorial communities, efficiency of land use by agricultural enterprises.

Within the research framework, the methodological toolkit for land relation functioning has been substantiated. Using the software product STELLA, a system analysis was carried out to forecast the trends in the development of agricultural indicators. Gross agricultural production was selected as the key performance indicator, with land plot size as one of the influencing factors. Forecasting was found to be an important direction in the development of land relations in agricultural enterprises under modern competitive conditions.

The research results compiled information on the current state and trends of land relations in agricultural enterprises as well as examined quantitative and qualitative indicators of their development. The study used official data from the State Statistics Service of Ivano-Frankivsk Region and the state institution “Institute of Soil Protection of Ukraine” along with other sources that allowed for a thorough and comprehensive analysis of the transformational processes of land relations.

In the dissertation, based on an analysis of key performance indicators of agricultural enterprises, the following conditions for land use by agricultural enterprises were established: targeted land use for agricultural purposes; preservation of land condition and properties; basic monitoring of agricultural land use; systematic crop rotations; fair assessment of agricultural land. Compliance with the

aforementioned conditions for the use of agricultural land by enterprises should be based on important aspects of their protection such as socio-economic (optimal measures for land and soil cover restoration in combination with economic-recovery measures), ecological (soil protection from harmful effects), administrative (state and local control over fair use of land), and legal ones (compensation for damages caused to landowners and land users and certain measures against unlawful land actions).

The study of effective utilization of agricultural land identified the following problematic issues: irrational use of agricultural land and a decrease in the level of soil fertility due to improper implementation of agrotechnical and protective measures; decrease in the proportion of agricultural land in the total agricultural land area of the region and country; a decline in the level of agricultural production in the region; a decrease in the level of social development in rural areas due to job cuts and reduced work motivation for employees engaged in agricultural production. The main types of efficiency in the use of agricultural land by agricultural enterprises included technological, economic, social, and environmental aspects.

Modern conditions of agricultural enterprise functioning were found to be an integral part of land relations. An analysis of agricultural land use in Ivano-Frankivsk region identified the following peculiarities of land use: lease relations; land reform; climatic conditions; agricultural transformation; decentralization.

The SWOT analysis determined the specific characteristics of land relation functioning. The assessment of strengths and weaknesses, opportunities and threats has found that agricultural enterprises can enhance their internal weaknesses through opportunities provided by the external environment.

Based on a system analysis, modeling was carried out using the STELLA software. A forecast was made for the production of gross agricultural output by enterprises of Ivano-Frankivsk region until 2030. The study identified the main factors influencing changes in production volumes: the area of agricultural land owned by enterprises; the number of agricultural enterprises; the amount of mineral fertilizers applied per hectare of land; the number of agricultural workers and livestock population.

Based on the conducted analysis, the following directions for improving the efficiency of agricultural enterprises were proposed: preserving soil fertility and other soil characteristics; compliance with soil fertilization norms and technologies; effective use of material, technical, financial, and other resources; increasing labor productivity of agricultural workers; using means and results of information support in economic activities; conducting scientific analysis of the market for agricultural products; implementing modern production technologies and methods.

The level of institutional support for land relations in agricultural enterprises was found to be not sufficiently developed. Therefore, for balanced land use, four main institutions were identified, each containing a set of specific components: traditional (moral and ethical, social-organizational, informational), economic (financial, ecological-economic, management-organizational), market (market superstructure, market infrastructure), political (innovation-investment, regulatory-legal, international-organizational).

The paper proposed an economic mechanism for improving land relations in agricultural enterprises, based on a model of market-oriented socio-economic development of the country. Four groups of main components contributing to the realization of the economic interests of the subjects of these relations were identified: instruments, regulatory levers, agricultural land evaluation, advisory services.

The effective implementation of the economic mechanism for improving land relations in agricultural enterprises will enable providing financial and credit resources to enterprises, improving the conditions for agricultural production, increasing profitability, facilitating an effective redistribution of agricultural land, improving information provision, increasing the level of rural development, avoiding dominant positions in land markets, establishing an effective land ownership.

Key words: land relations, land, land use, agricultural land, agricultural enterprises, market circulation of land, economic mechanism, institutions.